

ЗВЯЗАНЫЯ ЁЊІКАЛЬНЫЯ КАРАЊІ Ё СІСТЭМЕ СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА СЛОВАЎТВАРЭЊНЯ

У сістэме сучаснага беларускага словаўтварэньня пэўнае месца належыць звязаным унікальным каранёвым марфемам. Звязаны ёўнікальны карань у складзе невытворнага слова можа выдзяляцца толькі шляхам супастаўленьня гэтага слова са словамі аднатыпнай структуры (параўн.: *буж-анін-а* і *сал-анін-а*).

Асаблівасцю слоў са звязанымі ёўнікальнымі каранямі з'яўляецца тое, што яны не ўваходзяць у склад словаўтваральных гнёздаў як вытворныя словы, аднак самі могуць утвараць словаўтваральныя гнёзды і быць іх вяршыняй (напрыклад, ад слова *каліна* ўтвораны прыметнік *калінавы*, назоўнік *каліннік*; аналагічная з'ява назіраецца ёў лексемах *рабіна* (*рабінавы*, *рабіннік*), *журавіны* (*журавінавы* і *журавінны*, *журавіннік*), *маліны* (*малінавы*, *маліннік*), *брусніцы* (*бруснічны*, *бруснічнік*) *клубніцы* (*клубнічны*, *клубнічнік*), *суніцы* (*сунічны*, *сунічнік*), *яблык* (*яблычны*, *яблыневы*). Як бачым, вышэйадзначаныя звязаныя ёўнірадыксоіды вычляняюцца ёў члянiмых невытворных словах, што з'яўляюцца спрадвечна беларускімі зменнымі агульнаўжывальнымі лексемамі.

Калі ёўнікальны афікс вылучаецца ёў выніку ўстанаўленьня суадносін вытворнага слова, што змяшчае дадзены афікс, з яго ўтваральным, а семантыка ёўнікальнага афікса вызначаецца з улікам яго семантычных аналагаў сярод неёўнікальных афіксаў, то звязаны ёўнікальны карань можа быць выдзелены такім чынам толькі ёў тым выпадку, калі ён знаходзіцца ёў структуры складанага слова. Прывядзём прыклады: *прайм-тайм*, *більдапарат*, *брашпіль* (амонім – нескланяльны назоўнік *бра*), *брэйд-вымпел*, *ва-банк* (амонім – прыназоўнік *ва*), *гакаборт*, *дрэс-код*, *дысугаз*, *касхалва* (амонімы – прыметнік *кас-ы*, назоўнікі *кас-аі* *кас-а*), *круйс-пéленг*, *круйт-камера*, *кунсткамера*, *курносы*, *лапавухі*, *мізансэна*, *лаўн-тэніс*, *настуран*, *падзішах*, *пёрлінь*, *спардэк*, *тытэстар* (амонім – асабовы займеннік *ты*), *флюгельгóрн*, *цапанлак*, *штырбарт* (амонім – назоўнік *штырз* паметай «спецыяльнае»), *белабрысы*, *штокверк*, *туальдэно́р*, *фрыкасэ́*, *то́плес* (амонім – назоўнік *лес*), *банкно́ты* (амонім – назоўнік *но́т-а*), *кільсан* (амонім – назоўнік *сан* (званне)), *бэбісі́тар* (амонім – назоўнік *сіта́р* (музычны інструмент), *фрыцюр* і некаторыя іншыя. Часткі запазычаных слоў такога тыпу адносяцца да ёўнікальных каранёў. Так, гэта прэпазіцыйныя і постпазіцыйныя (у адносінах да неёўнікальнага караня) звязаныя ёўнікальныя карані ёў структуры

складаных слоў, што з'яўляюцца ў пераважнай большасці запазычанымі зменнымі агульнаўжывальнымі лексічнымі адзінкамі.

Значэнне такіх звязаных унікальных каранёвых марфем у некаторых выпадках таксама можа вызначацца з апорай на іх семантычныя аналагі сярод неўнікальных каранёў. Словы, у якіх адна з частак «радыксойдная, з фразеалагізаванай семантыкай», можна разглядаць як лексічныя адзінкі, што ўтвораны шляхам складання неўнікальнага і ўнікальнага кампанентаў, прычым апошняму надаецца частка лексічнага значэння складанага слова.

Семантыка адзінкавых каранёў пазбаўлена канкрэтнасці, рэчыўнасці, што звычайна ўласціва свабодным, паўтаральным каранёвым марфемам, таму заканамерна, што «сэнсавы змест унікальных каранёў (асноў) у сувязі з іх абсалютнай звязнасцю можа быць вызначаны са значнай доляй прыблізнасці і абагульненасці» [3, с. 48].

Калі ў іншамоўных каранях у структуры складаных слоў адсутнічае якое-небудзь афіксальнае значэнне і немагчыма знайсці семантычныя аналагі сярод афіксаў сучаснай беларускай мовы, але можна падабраць сінонімы сярод неўнікальных каранёвых марфем (параўн., напрыклад, адзінкавыя і рэгулярныя карані ў словах *кардэбалёт* і *шобу-балёт*, *пін-код* і *штрыхкод*), то ў такім выпадку адзінкавыя часткі класіфікуюцца як унікальныя карані.

Такім чынам, звязаныя ўнікальныя каранёвыя марфемы функцыянуюць у складзе члянмых невытворных слоў, а таксама ў структуры складаных слоў, пераважна іншамоўнага паходжання. У складаным слове такія ўнірадыксоіды ў адносінах да неўнікальнага караня могуць знаходзіцца ў прэпазіцыі ці, наадварот, постпазіцыі, а таксама некаторыя з іх могуць мець амонімы сярод неўнікальных лексем.

ЛІТАРАТУРА

1. Рацибурская, Л. В. Уникальные морфемы в современном русском языке : учеб. пособие / Л. В. Рацибурская. – М. : Прометей, 1998. – 166 с.
2. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне : вучэбны дапаможнік для філалаг. фак. ВНУ / Л. М. Шакун. – Мінск : Выш. школа, 1978. – 128 с.
3. Янценецкая, М. Н. Семантические вопросы теории словообразования / М. Н. Янценецкая. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. – 242 с.